

Eszterházy Károly Egyetem
Neveléstudományi Doktori Iskola

Ponyi László:

Közművelődés és a romák
Roma közösségi házak vizsgálata az Észak -magyarországi régióban

PhD-értékezés tézisei

Témavezető: Dr. Kállai Ernő PhD. habil.

Eger, 2017

1. Előzmények, a témaválasztás bemutatása

A kultúra a 21. század elejére mennyiségében, minőségében és értékeiben is átalakult. A globalizáció, az Európai Unióhoz való csatlakozás, a modern területfejlesztési elképzelések megjelenése, a társadalmi integráció, a felzárkózási folyamatok, a civil társadalom, a helyi közösségek fejlesztése fontos és elkerülhetetlen szemponttá vált a közművelődési folyamatok tervezésében, megújításában. Az új jelenségek az eddigi feladatok újragondolását, a régi fogalmak újraértelmezését, új tudás kialakulását és használatát kívánják meg. A közművelődési tevékenység megújulása is csak úgy képzelhető el, ha az a valós társadalmi helyzetből és elvárásokból indul ki. Olyan tevékenységszerkezetet alakít ki, amely segít a szegények és kirekesztett rétegek felzárkózásában, megerősíti a helyi közösségeket. Kutatásunk kezdeti időszakában úgy gondoltuk, hogy a roma közösségi házak lényegében¹ a közművelődési, kultúráközvetítő intézményrendszer azon elemei, amelyek olyan fontos, hiánypótló és komplex szociokulturális² tevékenységeket, részben önkormányzati és részben állami feladatokat látnak el, melyekkel a romák társadalmi integrációjának felgyorsítását szolgálják.

Témaválasztásunk kezdeti időszakában sok megválaszolatlan kérdéssel bírtunk velük kapcsolatban. A roma közösségi házak rendszerváltást követő időszakáról lényegében nem rendelkezünk információval. Megbízható adatbázisok napjainkig sem állnak rendelkezésre, az interneten időnként lát napvilágot egy-egy hír roma közösségi ház létrejöttéről vagy éppen bezárásáról. Nem tudunk biztos adatokat a számokról, szervezeti felépítésükről, típusaikról, tevékenységükről, finanszírozásukról. Néhány korábbi forrástól eltekintve, a mai napig nem állnak rendelkezésre objektív adatok a fenntartóikról, a vezetőikről és arról sem, hogy kik, milyen számban és milyen összetételben látogatják ezeket a közösségi tereket (Lukács 2001). Fontos kérdésünk volt, hogy mivel a közösségi házak célközönsége elsősorban a roma lakosság, akkor olyan szegregáló intézményeknek tekinthetjük-e őket, ahonnan lényegében kizárnak más, nem roma származású rászorulókat? Maguk a roma közösségi házak is szegregálnának lényegében? A felmerülő kérdések megválaszolására merült fel, hogy empirikus eszközökkel is vizsgáljuk meg a roma közösségi házakat Magyarországon. A témaválasztásunkat követően, az elmúlt években tanulmányoztuk a rendelkezésre álló empirikus és elméleti ismeretanyagot. Ezeket az ismereteinket korábbi publikációinkban és több konferencián is a szakmai nyilvánosság elé tártuk. Mindezeket követően, a kutatásban szereplő változók vonatkozásában állítottuk össze fő- és alhipotéziseinket.

2. Az alkalmazott módszerek

A mintaválasztás aspektusait tekintve, a különböző forrásokból összeállított elsődleges adatbázisunk országosan 228 roma közösségi házat, roma szervezetet foglalt magában.³ Fontos döntésünk volt, hogy a korábban tervezett országos vizsgálat helyett, az Észak-magyarországi régió három megyéjének vizsgálatára fókuszáltunk. Erre a disszertáció terjedelmi kötöttsége, a kutatás személyi és pénzügyi forrásainak szűkössége miatt kényszerültünk. A kutatás során, a korábbi adatbázisokban szereplő színtereket kiegészítettük azokkal a színterekkel, amelyeket az interneten történt kutatás alapján azonosítottunk, és azokkal a szervezetekkel, amelyeket hólabda módszer segítségével találtunk meg. Az adatbázis tisztítását elsősorban telefonon, illetve két későbbi kérdezőbiztos segítségével végeztük. Megállapítottuk, hogy a régió három megyéjében 32 db, a vizsgálat számára elérhető közösségi

¹ A roma közösségi házakkal szinonim kifejezésként használjuk a roma közösségi színtereket, roma közösségi tereket, roma házakat is.

² Tevékenységükben egyszerre kulturális, szociális, egészségügyi és pedagógiai feladatok is megjelennek.

³Ebben nem csak roma közösségi házak, hanem roma kisebbségi önkormányzatok, alapítványok, egyesületek, oktatási és kulturális céllal létrejött roma szervezetek is szerepelnek.

szintéről beszélhetünk (B-A-Z megye 11 db, Heves 11 db, Nógrád 10 db), akikkel sikeresen felvettük a kapcsolatot és le is kérdeztük őket. Három közösségi teret többszöri próbálkozás után sem sikerült elérni. Úgy gondoljuk, a kutatás ugyan nem lett országos és reprezentatív, a régióban viszont lényegében valamennyi szintéren megtörtént az adatfelvétel. Éppen ezért a régióra vonatkozóan helytálló megállapításokat tehettünk és a minta főbb tulajdonságaiban tükrözi a populáció sajátosságait is.

Kutatási stratégiánk az elérendő céljainknak megfelelően, részben deduktív (elméleti) és részben induktív (empirikus). Dolgozatunkban a közművelődés rendszerváltást követő tanulmányozására felhasználtuk a korábbi, ezzel a témával foglalkozó elemzések adattábláit, valamint a közművelődési statisztika adatsorait is. Ezekből, ahol az összehasonlítás lehetséges volt, összevont táblázatokat készítettünk és azokat másodelemzéssel dolgoztuk fel. A disszertáció elméleti részében, a rendelkezésre álló szakirodalmak feldolgozása és elemzése alapján, elméleti következtetéseket tettünk a kulturális és társadalmi tőke megjelenésére és hasznosulására a közművelődés, valamint a roma közösségi szinterek vonatkozásában.

Az empirikus kutatás tervezési időszakában, a rendelkezésre álló adekvát empirikus kutatási módszerek közül, a kvantitatív és kvalitatív módszerek tudatos, egymást kiegészítő alkalmazását választottuk. Fő kutatási módszerként hipotéziseinket kvantitatív, elsősorban zárt kérdéseket tartalmazó kérdőíves felméréssel vizsgáltuk a 2015-2016-os év folyamán. A kérdőívünk 67 kérdésből állt, függő és független változókat egyaránt magában foglalt. Az adatok könnyebb feldolgozása érdekében zárt kérdéseket tartalmazott. A kérdőíveket a fenntartó szervezetek vezetőivel, illetve a házakban dolgozó felelős szakmai munkatársakkal töltöttük ki. Megítélésünk szerint az elkészült kérdőívekből és interjúkból – mivel alapvetően homogén mintáról beszélhetünk – alapos következtetéseket tudunk levonni, ennél nagyobb mintával dolgozni egyelőre nem volt lehetőségünk. Kiemelt szempont volt a szervezet, a tevékenység és a finanszírozás változásainak vizsgálata a társadalmi integráció szempontjából.

A kérdőívek mellé félig strukturált interjút is készítettünk, amely a kérdőíves adatgyűjtést egészítette ki. Az interjúkat 14 közösségi szintér vezetőjével vettük fel a régióban. A 14 interjúalany lényegében 19 roma közösségi szintér felett diszponált, hiszen nem egy esetben, főként Nógrádban és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, egy szervezet több szinteret is fenn tudott tartani. Így a vizsgált közösségi szinterek vezetőinek több mint 2/3-át értük el. A kutatómódszertani céljaink alapján, az interjúk, a kérdőív kutatási céljait erősítik, mélyítik el. Hasonlóan a kérdőívhez, itt is elsősorban a szervezet, a tevékenység és a finanszírozás vonatkozásaira fókuszáltunk. Nem mélyinterjút készítettünk, hanem a módszertani eszköztár bővítésével alaposabb ismereteket kívántunk szerezni a közösségi szinterek működési sajátosságairól, a vezetők tevékenységének szakmai mozgatórugóiról, a tevékenységüket befolyásoló helyi környezetről.

Egy másik strukturált interjúvázlatot is készítettünk, amelyet a közösségi házakat látogató roma férfiakkal és nőkkel vettünk fel. A régióban összesen 10 interjú készült. Fontos megjegyeznünk, hogy a látogatói kérdőív korábban nem szerepelt a kutatási terveink között. Terveink szerint színesíteni, elmélyíteni szeretnénk volna a kérdőív és a vezetői interjú megállapításait. A kis elemszám sem engedi meg a tudományos következtetések levonását, általánosítások megfogalmazását. Úgy gondoljuk azonban, hogy a látogatói kérdőív alapján tett megállapításaink és maga a kérdőív jó alapja lehet egy nagyobb látogatói mintán, a jövőben elvégzett kutatásnak. Tudomásunk szerint az elsők vagyunk az országban, akik a társadalmi és kulturális tőke hasznosulását a közművelődési intézményrendszerben és a roma közösségi szinterek esetében vizsgálták.

A kérdőív és az interjúk összeállítását az elméleti vonatkozásokra építve készítettük el. A vizsgált szervezeteket és személyeket személyesen, telefonon és e-mailben kerestük fel. B-A-Z és Nógrád megyében részben kérdezőbiztosok segítségével értük el a szintereket. A kutatás eredményeinek SPSS adatbázis segítségével történő elemzésekor törekedtünk hipotéziseink mentén, intézményi tipológiákat

is alkotni a jelenlegi roma közösségi házakon belül. A nyitott kérdéseket Excel táblában foglaltuk össze, így a kódolás után a statisztikai elemzés számára is elérhetővé tettük. Az interjúkat legépeltük, majd rövid összefoglalót készítettünk róla. A kutatás térdimenziója regionális, az idődimenziója pedig a 2001-2015 közötti folyamatok empirikus vizsgálatára épült. Kerestük a komparatív lehetőségeket is a kutatásban. Ennek megfelelően végeztünk összehasonlítást a vizsgált megyék, az egyes településtípusok (megyeszékhely, város, falu), a szinterek altípusai (gyermekház, tanoda, hagyományos közösségi tér, nemzetiségi iskola, integrált közösségi és szolgáltató tér) között. Ezek során feltártuk az összefüggéseket és különbségeket, azok okainak magyarázatára kísérletet tettünk. A módszertani eszközök összeállításában, a hivatkozások és a lábjegyzetek használatában figyelembe vettük az alapvető szakirodalmak instrukcióit (Falus – Ollé 2008, Babbie 2003, Falus (szerk.) 2004; Kozma – Sike 2004).

3. Eredmények, következtetések, tudományos jövőkép, javaslatok

A továbbiakban kutatási céljaink és hipotéziseink vonatkozásában mutatjuk be önálló eredményeinket és következtetéseinket.

1. Hipotézis: Feltételezzük, hogy a kultúra minőségi, mennyiségi és értékbeli változásai, a kultúra digitalizációja és mediatiszációja, a kulturális globalizáció és annak magyarországi hatásai a hagyományos közművelődési tevékenységek és azok látogatói létszámának csökkenését hozta a rendszerváltást követő évtizedekben.

Kutatásunk során egyik kiemelt célunk volt, hogy tudományos igénnyel mutassuk be az elmúlt 30 év alapvető változásait, főbb tendenciáit a kultúra, ezen belül is a közművelődés területén. A globalizáció időszakában a kulturális kínálat beszűküléséről beszélhetünk. Jellemző a modern tömegkulturális termékek dömpingszerű kínálata. A globális kultúra háttérbe szorítja a hagyományos kultúrát és annak képviselőit a transznacionális elittel szemben (Bayer 2000, 3-9). Az adathordozásban és adatátvitelben bekövetkezett óriási változások miatt, előtérbe kerültek az otthoni szórakozás és kulturálódás eszközei. Az internet tömeges használatának elterjedése kéz a kézben járt a hagyományos közművelődési tevékenységek iránti érdeklődés csökkenésével (Bárdosi – Lakatos – Varga 2004, 120). Az új adathordozók már teljesen más tartalmakat közvetítenek, mint a kultúraközvetítés korábbi színhelyei, intézményei. Sokan kimaradtak a hagyományos kultúraközvetítés rendszeréből, csökkent a kultúraközvetítő intézmények látogatottsága és megváltozott a kultúra fogyasztásának szerkezete. A képiség elsődlegessé vált az írásbeliséggel szemben (Kapitány – Kaptány 2009, 35-42). A gazdasági válság miatt elszegényedő, leszakadó rétegek már nem tudtak hozzájutni a kultúra produktumaihoz (Benedek 2009, 115-151). A korábbi vizsgálatok alapján, a kultúra iránt passzív réteg a nyolcvanas években a lakosság 37%-a volt, az 1996-os vizsgálat 43%-ot mutatott, a 2003-as pedig 60%-ot. A lakosság értékválasztását tekintve, az 1996-os és 2003-as évet összehasonlítva a kultúra hátrébb szorult, a kultúra társadalmi presztízse, értéke is csökkent (Hidy 1997, 137-157; Hunyadi 2005, 67).

Az 1985-1994-es időszak a közművelődési tevékenység lényegében valamennyi ágában az általános válság és visszaesés időszaka.⁴

A művészeti alkotóközösségek száma majd a felére, tagságuk több mint a negyedével csökkent a vizsgált időpontban. Ennek elsődleges oka a gazdasági válság, a magas munkanélküliségi arány, a túlmunka vállalása, a kultúra iránti fizetőképes kereslet csökkenése. Ezeket követik csak a kulturális globalizáció

⁴ Hipotézisünk igazolására, a közművelődési tevékenység tendenciáinak feltárására és elemzésére a korábbi tanulmányok (Hidy 1997, Talata-Dudás 2009, Talata-Dudás 2011, EFOP Háttér tanulmány 2015, Közművelődési statisztika 2016) adattábláit használtuk fel. Ahol az összehasonlítás lehetséges volt, a korábbi adattáblákat összevontuk és azokat másodelemzés segítségével dolgoztuk fel.

negatív hatásai, a tömegkultúra gyors terjedése és a szabadidő felhasználásának változásai. Fentieket bizonyítja az, hogy a válság lecsengését követően, a konszolidáció időszakában, az új kulturális törvény hatályba lépését követően, az alkotóközösségek száma folyamatos növekedésnek indult és 1994-2015 között a háromszorosára emelkedett.

A *rendszeres művelődési formák* (klubok, körök, szakkörök) tekintetében, a közösségek számában ugrásszerű növekedés 2008 után következett be, amikor 8000-ról 14 700-ra nőtt a számuk. Úgy gondoljuk ebben a rendszerváltást követő válság csökkenése, a szabadidő meghosszabbodása, a nyugdíjasok számának, szabadidejének és kulturális aktivitásának növekedése játszott közre.

A *képzések, tanfolyamok* esetében a csoportok, a résztvevők és az alkalmak száma esetében is drasztikus csökkenés olvasható ki 2005 és 2014 között. Azonban a magyarázatok között itt sem a hipotézisben jelzettek játszanak szerepet. A csökkenés hátterében többek között statisztikai adatmódosítás, és a közművelődési intézmények többségének nem megfelelő személyi és tárgyi infrastrukturális ellátottsága, valamint a nagy felnőttképzési konkurencia áll.

Nagymértékben csökkent az *ismeretterjesztő előadások* száma. Az alkalmak száma 2005 és 2008 között 75%-kal, a résztvevők száma pedig mintegy 58%-kal csökkent. Ugyan a 2014-es adatok szerint az előadások száma majdnem a duplájára nőtt 2008-hoz képest, azonban ezeket a változásokat inkább az adatközlők számának nagyarányú növekedésével magyarázzuk. Ebben az esetben viszont igaznak véljük a hipotézisben megfogalmazottakat. A drasztikus és folyamatos csökkenés elsősorban az elmúlt, mintegy 30 év kultúrafogyasztási szokásainak változásaival hozható összefüggésbe. Összességében a rendezvények száma 2005 és 2014 között 75%-kal nőtt.

Első számú hipotézisünk a statisztikai adatok alapján, csak részben igazolódott be. Egyes közművelődési tevékenységek számaránya és látogatószáma valóban csökkent, azonban van olyan tevékenység is, amely számarányában és látogatószámában is növekedett. Hipotézisünket az sem igazolta, hogy a közművelődési programok nézőszáma az elmúlt tíz évben nem változott említésre méltóan, évenkénti bontásban átlagosan 73 000 000 főt tett ki.

2. Hipotézis: Feltesszük, hogy a közművelődési feladatok ellátásában, az intézmények, közösségi színterek fenntartásában és finanszírozásában továbbra is meghatározóak a települési önkormányzatok.

A rendszerváltást követően a közművelődés területén sorra szűntek meg a vállalati, szövetkezeti és szakszervezeti fenntartású művelődési házak. A rendszerváltást követő válság, a magas infláció hatására mind a központi költségvetésében, mind a helyi önkormányzatok büdzsájében folyamatosan csökkentek a kultúrára, a közművelődési intézményekre és közösségi színterekre szánt kiadási tételek. A kultúra állami irányítása és finanszírozása visszaszorult, a közművelődési intézmények többsége pedig önkormányzati fenntartásba került. 2000-től azonban már ismét 3000 felett van a művelődési otthonok száma (Sári 2007, 127-128; Koncz 2005, 38-48). A rendszerváltást követő hanyatlás után meginduló számbeli növekedésnek két fő oka is volt. Egyrészt az önkormányzatok felismerték, hogy településük művelődő, közösségi rendezvényeik számára helyet kereső lakóinak szükségük van közösségi terekre. Ugyancsak szükség van ilyen színterekre az önkormányzatoknak és más intézményeknek, szervezeteknek is, ahol a társadalmi eseményeiket, települési és nemzeti ünnepeiket, programjaikat meg tudják szervezni. A másik ok, hogy az 1997. évi CXL. törvény kimondta, hogy a települési önkormányzatnak a közművelődési feladatok ellátására közösségi színteret, illetve közművelődési intézményt szükséges biztosítania.⁵ Fenti okoknak köszönhetően, 2004-ben már 3660 közművelődési

⁵ 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről.

feladatellátóból 73% önkormányzati fenntartású. A civil szervezetek ekkor még a feladatellátók 26,6%-át tették ki (Gelencsér 2010, 563-577). Az önkormányzatok meghatározó szerepe egyrészt a törvényi kötelezésnek, másrészt annak köszönhető, hogy a települések túlnyomó többségében ők rendelkeznek az üzemeltetéshez, fenntartáshoz és finanszírozáshoz szükséges erőforrásokkal. Az önkormányzatok dominanciája napjainkban is meghatározó, hiszen a 2006-2015 közötti adatsorokat tekintve, a közművelődési feladatot ellátó adatszolgáltatók megközelítően fele még mindig települési önkormányzat. *Fenti adatok és összefüggések alapján 2. hipotézisünk is beigazolódott.*

2.1. Alhipotézis: A fenntartó önkormányzatok költségtakarékos szemlélete a közművelődési területen olyan szervezeti változásokat hoz magával, mint az intézmények összevonása, szervezeti önállóságuk megszüntetése, a feladatok egyszerűbb szervezeti formában való ellátása.

A 90-es évek tendenciája, hogy főként a nagyobb városok művelődési központjai helyén, a nyugati mintákat alapul véve, multifunkcionális szabadidő központok épültek. Az önkormányzatok a költségvetésük egyensúlyának fenntartása érdekében, a közművelődési feladatok ellátását nem egy esetben a szervezet megváltoztatásával, minimalizálásával, intézményi összevonással, a közművelődési feladatok kiszervezésével látták el. Tendenciaként jelentkezett a feladatok racionális és költségtakarékos ellátása érdekében, a közoktatási és közművelődési feladatok összevont intézményekben, pl. Általános Művelődési Központokban (ÁMK) és többfunkciós intézményekben való ellátása (Sári 2007, 127).

A rendszerváltást követően, a közösségi szintereket fenntartó szervezetek között olyan új elemek jelentek meg, mint a forprofit szervezetek, vagy a nonprofit alapon működő egyesületek, alapítványok, egyházak és később közhasznú társaságok. A 2014-es adatokat tekintve, a közművelődési feladatokat ellátó szervezetek közül már csak 51 % (1628 db) a települési önkormányzat, azonban még így is meghatározóak a közművelődési feladatellátásban. A közművelődési célú civil szervezetek csupán 29%-kal követik őket (Gelencsér 2010, 563-577). Tendencia azonban, hogy csökken az önkormányzati fenntartású intézmények száma. Ennek fontos és általánosítható oka, a költségvetési megszigorítások okán fellépő intézményi összevonás. A települési önkormányzatok kulturális kötelezettségeiket sok esetben gazdasági társaság létrehozásával látják el. Ezekbe integrálják aztán a közművelődési és közösségi feladatokat is. A vállalkozások számának növekedése abból is fakad, hogy a közművelődési intézmény kiemelt közhasznú nonprofit formában üzemel tovább, vagy az önkormányzat a közművelődési intézményt civil szervezetnek, esetleg magánszemélynek adja át üzemeltetésre. A település nagysága is befolyásolja a szervezeti formát, ugyanis nagyobb városokban magasabb a közösségi szintereket fenntartó civil szervezetek száma. Ezt a kulturális feladatokat is felvállaló civil szervezetek nagyobb száma, szervezetségük, differenciáltságuk magasabb foka, anyagi és személyes erőforrásaik megléte alapján magyarázzuk (EFOP Háttér tanulmány 2015, 49-55). **Napjainkban is jelentkező tendencia a többfunkciós intézmények létrejötte és számarányuk növekedése (Közművelődési statisztika 2015, 11-13; EFOP Háttér tanulmány 2015, 50-52). A többfunkciós intézmények számának növekedése ugyancsak a racionalizálási, költséghatékonysági elképzeléseknek köszönhetőek. Az önkormányzatok nem egy esetben élnek azzal a lehetőséggel, hogy többféle szolgáltatási területet is (közművelődés, közgyűjtemény, sport, szociális, egészségügy) egy intézmény kezében vonnak össze. A 2.1. alhipotézisünk a fentiek alapján igaznak bizonyult.**

2.2. Alhipotézis: Feltételezzük, hogy a civil szervezetek növekvő mértékben kapcsolódnak be a közművelődési feladatellátásba.

Ahogy a fentiekben is jeleztük, a rendszerváltás után a közösségi szintereket fenntartói között már megjelentek a civil szervezetek is. 2004-ben a 3600 feladatellátó több mint 26%-a civil szervezet (Gelencsér 2010, 563-577). A 2006-tól napjainkig terjedő időszakban is megfigyelhető a közművelődési célú társadalmi (civil) szervezetek számarányának folyamatos és nagyarányú

emelkedése. Az arányuk 2006 és 2015 között 15%-kal nőtt a közművelődési feladatellátás területén, amely részben az önkormányzatok pragmatikusabb, rugalmasabb és költséghatékonyabb feladatellátásra való törekvésével is összefügg. Fontos szempont azonban a civil öntevékenység, valamint az is, hogy a civil szervezetek tevékenységében markáns, önként és szívesen vállalt feladatként jelenik meg a közművelődési tevékenység. A 2014-es adatokat tekintve a közművelődési feladatokat ellátó szervezetek közül már 51 % civil szervezet (Közművelődési statisztika 2015; EFOP Háttér tanulmány 2015, 25). *Mindezen adatok és összefüggések alapján 2.2. alhipotézisünk igazolódott.*

3. Hipotézis: Feltételezzük, hogy a korábbi kutatásokban vizsgált tevékenységük alapján, a roma közösségi színterek alapvetően a közművelődési intézményrendszer, a közművelődési közösségi színterek országos hálózatába tartoznak, azok egyik speciális fajtájaként értelmezhetőek. Éppen ezért a vizsgált időszakban is, a színterek elsődlegesen közművelődési tevékenységet láttak el.

A roma közösségi házakat az Autónia Alapítvány 2001-ben országos kutatás keretében vizsgálta. A vizsgálat alapján is feltételeztük, hogy a színterek alapvetően a közművelődési intézmények, közösségi színterek nagy családjába tartoznak, hiszen az akkor vizsgált 78 szervezet a vizsgálat időpontjáig 1300 programot valósított meg, és ezekből a legtöbb támogatást kulturális, közművelődési rendezvények megvalósítására kaptak. A roma közösségi házak nem egy esetben, a rendszerváltást megelőző időszakban működő kulturális, hagyományörző, közművelődési alapon működő cigány klubokból alakultak ki (Lukács 2001, 63).

A roma közösségi házakban folyó tevékenységet az abban dolgozók munkája alapján is vizsgáltuk. A legjellemzőbb feladatok közé elsősorban a színtér működésével, fenntartásával, a gyerekek felzárkózásával és a roma családok társadalmi integrációjával kapcsolatos elfoglaltságok tartoztak. A hagyományosnak mondható közművelődési események közül a koncertek, bálók, diszkók, író-olvasó találkozók, színházi rendezvények a színterek többségében már nem is jelentkeztek feladatként. Fontos megjegyezni azonban a vezetői interjúk alapján, hogy rendkívül fontos feladat a roma tradíciók ápolása, megőrzése és továbbadása is. A vélemények szerint a kultúra és a közművelődési tevékenység nagyon fontos a színterek életében, hiszen ennek segítségével lehet csökkenteni a cigánysággal kapcsolatos előítéleteket, erősíteni a cigányság önbizalmát, roma identitását és a roma közösségek összetartását. A kultúra segít a roma és nem roma helyi lakosok és közösségek közeledésében is. Az adatok alapján, a közművelődési tevékenység háttérbe szorult ugyan, azonban az integrációval és felzárkózással kapcsolatos tevékenység fontos kiegészítője, elmélyítője és kiteljesítője maradt. Alapvetően olyan közművelődési aktivitások zajlanak a színterek falai között, amelyek a településük (főként roma) lakosainak iskolán kívüli öntevékeny, önművelő, kultúraelsajátító cselekvéseit is szolgálják. Tanfolyamokat, felnőttoktatási, életminőséget javító szolgáltatásokat nyújtanak. Megismertetik és gondozzák a nemzeti és kisebbségi kultúra értékeit, elősegítik a kisebbségekkel szembeni megértést és elfogadást, a kisebbségek terén támogatják az ismeretszerző, az amatőr alkotó, művelődő közösségeket és személyeket. Fontos színterei a különböző kultúrák közötti kapcsolatok kiépítésének és fenntartásának, biztosítják a feltételeket a szabadidő kulturális célú eltöltéséhez. A vizsgálataink alapján a roma házak a helyi szükségletek kielégítésére szolgáló komplex – oktatási, kulturális, szociális és egészségügyi – szolgáltatást nyújtó, többnyire rendszeresen működő közösségi színterek. *Fentiek alapján 3. hipotézisünk nem igazolódott.*

4. Hipotézis: Úgy gondoljuk, hogy a közoktatási intézményekhez hasonlóan, a közművelődési intézményekben és közösségi színterekben is megjelenik és hasznosul a társadalmi és a kulturális tőke.

Disszertációnkban elvégeztük a hipotézisünk szempontjából fontos tőkeelméletek, ezen belül is a társadalmi és kulturális tőke közművelődési szempontú elemzését. Bourdieu a tőke három formáját különböztette meg. A kulturális, a társadalmi és a gazdasági tőkét. A kulturális tőkét alapvetően újabb

három nagy csoportba osztotta. Az inkorporált kulturális tőke (1) individuális jellegű és valamilyen belsővé tételt (inkorporációt) tételez fel. Ennek az inkorporált kultúrának a felhalmozását egy elsajátítási folyamat előzi meg, amelyhez tanulási időre van szükség. Az objektivált kulturális tőke (2) kézzel fogható, materiálisan is megjeleníthető (festmények, írások, hangszerek). Az intézményesült kulturális tőke (3) pedig általában a címek, titulusok formájában realizálódik, pl. iskolai végzettség vagy tudományos fokozat. A kulturális tőke elsajátítása teljesen öntudatlanul is, tervezés nélkül is végbe mehet (Bourdieu 1998, 155-177).

A társadalmi tőke lényegében viszonyfogalomként értelmezhető, hiszen meghatározóan az egyén és valamilyen közösség viszonylatában merül fel. Mindig valamilyen interakciót feltételez az egyén és a közösség viszonylatában (Coleman 1998, 11-45; 2001, 99-129; Fukuyama 1997, 23; 1999; 2000, 32-44; Becker 1997, 13-31; 1998, 101-129). A cselekvés az egyén részéről egyrészt törekvést jelent a fontosnak tartott erőforrások megtartására, másrészt pedig a megszerzésére (Lin 1997, 383-418). Hálózatokban működő cserekapcsolatokon alapul (Becker 1998, 101-129; Bourdieu 1998, 155-177; Coleman 1998, 11-45). A szervezeteken keresztül képes az intézményesülésre (Bourdieu 1998, 155-177). Köze van a hatalomhoz, maga is a hatalom egyik fajtája (Weber 1987, 66-68; Orbán – Szántó 2005, 6-7; Flap – DeGraf 1998, 129-155; Coleman 2001, 99-129). Közjósággként (Bourdieu 1998, 155-177; Putnam 2000), valamint kulturális jelenségként is értelmezett (Becker 1998, 101-129; Bourdieu 1998, 155-177; Coleman 1998, 11-45), és mint ilyen az integráló hatása rendkívül erős. Sajátossága továbbá, hogy megjelenésében és működésében a normák és szankciók meghatározó jelentőséggel bírnak (Coleman 1998, 11-45; 2001, 99-129). Alapvető működési feltétele az egyének vonatkozásában a bizalom (Fukuyama 1997, 23; Csermely 2005).

Coleman (1998, 11-45) alapján, a társadalmi tőke a családon kívüli dimenziókban is megtalálható. Úgy gondoljuk, hogy a közművelődési intézményrendszer, vagy a közösségi színterek hálózata maga is társadalmi tőkét indukál. Lényegében hasonló módon, mint az iskola, vagy éppen egy szülőváros, mert a társadalmi tőke szempontjából olyan körülményeket, társadalmi kapcsolatokat, kapcsolati tőkét biztosít, amire a művelődő közösségek épülnek. Azok a művelődő közösségek, klubok, egyesületek, tanulóközösségek, amelyek a közművelődési intézményekben, közösségi színterekben, vagy a roma közösségi házakban működnek, lényegében a csoportba szerveződés, a közösség kialakulásának, a társadalmi tőke megjelenésének és hasznosulásának a formáját jelentik. A vizsgált közösségi színterek tevékenységük alapján lehetővé teszik a Bourdieu-féle kulturális tőke intézményesülését is, hiszen alkalmakat, helyeket és gyakorlatokat teremtenek az egyén közösségbe szerveződése számára. Úgy véljük, hogy Bourdieu alapértelmezésében vett kulturális tőke elsajátítására alkalmasak a közművelődési intézményekben zajló művelődési folyamatok (szakkörök, foglalkozások, klubok, művelődő közösségek tevékenységei), a nem formális képzések és az informális tanulás lehetőségei. A közművelődési intézményrendszer időt és teret ad az inkorporált kultúra elsajátítási folyamatához is. Az az elsajátítási folyamat pedig, amelyhez tanulási időre is szükség van, tulajdonképpen a közösségi színterekben zajló művelődési, tanulási folyamatként értelmezhető. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a közösségi színterekben zajló közművelődési, kultúraelsajátító, valamint informális, formális és nem formális tanulás végeredményben az inkorporált kulturális tőke elsajátításának folyamata. Bourdieu objektivált kulturális tőkéjének a közvetítése lényegében pedig olyan tevékenység (kultúraközvetítés), amely a közművelődés egyik legmarkánsabb tevékenységi formája (kiállítások, művész mozi, író-olvasó találkozók, színházi produkciók stb.). Coleman (1998, 11-45) alapján olyan formáról is beszélhetünk, amikor a különböző közösségek közötti kapcsolatokból szövődik társadalmi tőke. Ezt Coleman többszörös viszonynak hívja, amelyben az egyén az egyik dimenzióban létrejött tőkéjét egy másik, vagy éppen egy harmadik viszonyban is felhasználhatja. Ez a többszörös viszony ugyancsak jellemző a közösségi színterek vonatkozásában is. A közösségi terek többszörös viszonyai között megjelenő társadalmi tőke végső soron az emberi tőkét fejleszti azáltal, hogy javítja az életminőséget,

bővíti a társadalmi kapcsolatokat, fejleszti az egyéni kompetenciákat. *Fentiek alapján 4. hipotézisünk igazolódott.*

4.1. Alhipotézis: Feltételezzük azt is, hogy a roma közösségi színterek – hasonlóan a hagyományos közművelődési intézményekhez, közösségi színterekhez – társadalmi és kulturális tőkét hordoznak, azt fejlesztik.

A fentiekben leírt elméleti és gyakorlati következtetések alapján, empirikus kutatásunk kérdőíves felmérésében, a társadalmi tőke szempontjából fontos közösségek meglétére kérdeztünk rá. Megállapítottuk, hogy a vizsgált színterekben összesen 75 közösség működött. Ezek a közösségek a társadalmi tőke megjelenésének és hasznosulásának a keretét, formáját jelentik. Ugyancsak a társadalmi tőke jelenlétét mutatja az önkéntesség megjelenése és mértéke a vizsgált színtereken. A vizsgált közösségi színterekben összesen 312 fő dolgozott. Az itt dolgozók 31%-a, 98 fő pedig önkéntesként tevékenykedett. A roma közösségi házak kapcsolati tőkéje is magasnak mondható. Elsősorban helyi, területi és regionális kapcsolatrendszerrel bírnak. A vezetői interjúk alapján, a társadalmi tőke már a házak alapításánál is jelentkezett, hiszen az alapítók azok a civil szervezetek és önkéntesek köréből kerültek ki, akik tenni akartak valamit a cigányság kultúrájáért, a társadalmi integrációért és a felzárkózásért.

A színterek vezetői, nem csak a fentiekkel kapcsolatos feladatok ellátásában gondolkodtak, hanem a helybéli közösségek építéséről, fejlesztéséről, így a közösségeken keresztül a társadalmi tőke építéséről is. A közösségi házak további – a társadalmi tőkével összefüggő, annak jelenlétét bizonyító – értékei az őszinteség, összetartás, egymásra figyelés, megbízhatóság, nyitottság, egyéni bánásmód, családi hangulat, bizalom. A látogatói kérdőívben is a társadalmi tőke olyan fontos elemeire kérdeztünk rá, mint a kapcsolati tőke, a társadalmi normák megléte, a segítőkészség, a civil, önkéntes részvétel, valamint a roma közösségi házakban, illetve azok irányában meglévő bizalom. A válaszok alapján a látogatók főként tanulni és barátokat szerezni járnak a színterekbe. Alapvetően jól érzik magukat a közösségben, és azt is mondják, hogy a gyerekeik szintén szeretnek idejárni. Többségükben azt is jelezték, hogy a házak látogatása során új embereket ismertek meg, így a közösségi házakra támaszkodva erősödtek a társadalmi kapcsolataik, kapcsolati tőkéjük. A vélemények szerint a látogatóknak a színterek látogatása során lehetőségük nyílik egy nagyobb közösséghez tartozni, ahol a kölcsönös szimpátia, a közös együttlét, közös érdekek és szükségletek alapján találhatnak egymásra a roma gyerekek, a szülők és más, a ház szolgáltatásait igénybe vevő felnőttek is. A látogatók az itt megszerzett kapcsolati tőkéjüket használják is, hiszen a közösségi házakon kívül is sokat beszélgetnek, megosztják a gondolataikat és problémáikat egymással. A válaszadók szinte egyöntetűen jelzik azt is, hogy az itt megismert emberekre számíthatnak a továbbiakban is. A látogatók között az idők folyamán így alakult, alakulhatott ki a kapcsolatok alapja: a kölcsönös bizalom. A megkérdezettek többségében azt is jelezték, hogy a közösségi házakban megismertek olyan embereket is, akik ugyan nem lettek a barátaik, de később sokat segítettek nekik a mindennapokban. A válaszadók többsége már korábban is vállalt – a társadalmi tőke egyik fontos szegmensét is jelentő, azt fejlesztő – önkéntes munkát.

Összességében a közösségi színterekben zajló közösségi művelődési, oktatási és nevelési tevékenység, az informális tanulás, a nem formális és formális képzések, a közösségek fejlesztése, a felnőttképzési programok társadalmi tőkét jelentenek, azt fejlesztik is. Fentiek alapján úgy gondoljuk, hogy a Coleman-féle társadalmi és a Bourdieu-féle kulturális tőke jelenléte egyben elsajátítási folyamata a roma közösségi színterek egyik lényegi sajátossága. *4.1. alhipotézisünk mind az elméleti, mind az empirikus vizsgálatunk alapján igazolódott.*

5. Hipotézis: *Úgy gondoljuk, hogy a társadalmi integrációt szolgáló szociokulturális tevékenységek ma már meghatározóak a roma közösségi szinterek életében.*

A szakirodalmi források feltárása és tanulmányozása, valamint a kutatásunk alapján is kijelenthetjük, hogy a társadalmi integráció fogalmának és gyakorlatának egyelőre nem létezik társadalomtudományos elmélete. A cigányok társadalmi integrációs útját bemutató mű, szöveggyűjtemény egyelőre nem ismeretes számunkra. Úgy gondoljuk, hogy a roma közösségi házak társadalmi integrációs szerepkörüket lényegében, a disszertáció elméleti és empirikus részében feltárt, szociokulturális tevékenységükön keresztül töltik be. Ennek a tevékenységnek a kulturális, oktatási, nevelési, egészségügyi és szociális aspektusait tártuk fel. A kulturális, közművelődési tevékenységek közé tartoznak a koncertek, bálók, diszkók, író-olvasó találkozók, a civilek kulturális rendezvényei, táboroztatás, családi napok szervezése, sport, színházi rendezvények, szakkörök, kiállítások, vallási szervezetek kulturális rendezvényei és szabadidős programok szervezése a gyerekek és felnőttek részére, valamint speciális feladatként a közösségfejlesztés. Az oktatási, nevelési és képzési tevékenységkörbe tartoznak a gyerekek és felnőttek oktatása és nevelése, a fejlesztő pedagógus által ellátott tevékenység, a logopédiai és felzárkózással kapcsolatos tevékenység. Az egészségügyi tevékenységek közé soroljuk a védőnői és orvosi szolgáltatásokat a színtér falain belül, az egészségvédelemmel kapcsolatos rendezvényeket, programokat és előadásokat. A szociális feladatok közé soroltuk a családgondozói, a roma családok mentorálásával, az életvezetési, a mindennapi praktikus tanácsadással kapcsolatos tevékenységeket.

A felzárkózást és a társadalmi integrációt szolgáló programok esetében állandó, illetve rendszeresen jelentkező tevékenységként a gyerekek oktatása és a felnőttképzés jelentkezik. A civil szervezetek romákat segítő rendezvényei és a jogi tanácsadás, ha kisebb arányban is, de szintén rendszeres elfoglaltság a szinterek életében. Ebben a vonatkozásban is bizonyítást nyert, hogy a társadalmi integrációval és a felzárkózással kapcsolatos feladatok ma már elsődlegesek, sokkal gyakoribbak, jellemzőbbek a szinterek életében, mint a hagyományos közművelődés rendezvényei. Ezek közül a legjelentősebb feladatok a gyerekek felzárkózására és a roma családok segítésére, a társadalomba való integrálására szolgálnak. Állandóan jelentkező tevékenység a fejlesztő pedagógusi és a logopédusi. A roma családokat, azok társadalmi integrációját segítik elsősorban a családgondozói és közösségfejlesztői feladatok. Fentieket erősítik meg a szinterek vezetőivel történt interjúk tapasztalatai is. A válaszadók a közösségi házak két fő céljának a felzárkózást és a társadalmi integráció segítését tekintették. Többségük szerint minden tevékenységük alapvetően ezt a két nagy célt szolgálja. A házakban folyó szakmai munkát olyan szempontok határozzák meg, mint a település nagysága, történelmi-társadalmi múltja, a helyben jelentkező szükségletek milyensége és mennyisége, a szinterek vezetőinek elméleti felkészültsége, gyakorlati tapasztalata, valamint az, hogy a szinterek milyen hagyományokkal rendelkeznek a társadalmi integrációs feladatok ellátása terén.

Fontos észrevételként jelentkezett, hogy az oktatási és kulturális tevékenységet nem is szabad elkülöníteni egymástól, hiszen azok – a multikulturális nevelés pozitív példái alapján is – összefüggnek, kiegészítik és szinergiában erősítik egymást (Torgyik 2009, 31-42; Banks – Banks 2011, 11. p.; Banks 2016). A nevelési és oktatási folyamatokban természetesen van jelen a kultúra, a közművelődési programokban pedig óhatatlanul jelen vannak az oktatási, nevelési aspektusok is. Ugyanez jelentkezik a szociális és egészségügyi programok, fejlesztések esetében is. A szinterek feladatuknak tekintik a roma és a magyar kultúra megismertetését és azok ápolását is, amit elsősorban a családi rendezvényeken, múzeumok, kiállítások látogatásán, kézműves foglalkozásokon, hagyományőrző rendezvényeken, kultúrát közvetítő eseményeken keresztül valósítanak meg. A látogatókat éppen a kultúrán keresztül segítik az igényesebb kulturális választás folyamatában, a világnézetük és ízlésük formálásában, választási szabadságuk kiterjesztésében. A tolerancia, egymás elfogadása szempontjából nagyon fontos és jótékony hatású, hogy a szinterekbe, főként a tanodákba nem csak roma gyerekek, hanem a többség

többnyire hátrányos helyzetű gyerekei is járnak. *Fentiek alapján 5. hipotézisünk igaznak bizonyult.*

5.1. Alhipotézis: Azt is gondoljuk, hogy a pedagógiai, oktatási, nevelési tevékenység a színterek egyik meghatározó tevékenységévé vált az elmúlt években.

Empirikus vizsgálatunk alapján kijelenthetjük azt is, hogy a roma közösségi színterek meghatározó tevékenysége ma már az oktatás, nevelés és képzés. Hipotézisünk erre vonatkozó magállapítását igazolja, hogy a programok elsősorban a gyerekek részére zajlottak le. A színterek számukra a vizsgált két évben összesen 65 db programot szerveztek. Ennek többsége felzárkóztató képzés volt. Mindezek mellett, fontosak az értékátadó, viselkedési mintákat is bemutató szabadidős foglalkozások is. Nagy volt az érdeklődés a művészeti foglalkozások, programok iránt is. A felnőttek részére 2015-2016-ban összesen 58 programot szerveztek. A legnagyobb arányban a valamilyen mesterség elsajátítására irányuló képzés valósult meg, de népszerűek voltak a mezőgazdasággal kapcsolatos és az Országos Képzési Jegyzékben (OKJ) szereplő képzések is. Az empirikus vizsgálatok alapján két nagy képzési típust különíthetünk el. Az első típusba tartoznak azok az oktatási és képzési programok, amelyek elsősorban a társadalmi integrációt segítik elő (mesterség elsajátítására irányuló tanfolyam, OKJ-és képzések, általános iskolai felzárkóztató képzés, vállalkozói ismeretek). A második típusként pedig a mindennapi életet segítő képzésekről beszélhetünk. Ilyenek az egyéb kompetenciákat erősítő, mindennapi életvezetést segítő, mezőgazdasági, egészségügyi képzések.

A vezető interjúalanyok többségének szakmai alapelvei is elsősorban a társadalmi integrációs és felzárkózási folyamatok cél- és feladatrendszeréhez kötődnek. A legtöbb válaszadónál a gyermekközpontúság, és a hátrányos helyzetű gyerekekkel való kiemelt törődés, a gyerekszegénység csökkentése és a családi védőháló erősítése jelenik meg. Fontos szempont a differenciált bánásmód, az életre való felkészítés, a pedagógiai szempontok érvényesülése az esélyegyenlőség és a szociális érzékenység is. A válaszadók azt is jelezték, hogy a pedagógiai tervezési munkát nehezíti a közoktatási rendszer folyamatos változása. A színterek alapítói, vezetői is felismerték, hogy a hagyományos, ma már szegregatív iskola keretei közé egyáltalán nem, vagy csak nagyon nehezen szorítható be a hátrányos helyzetű gyerekek felzárkózásához szükséges differenciált bánásmód. A közösségi színtereknek olyan feladatot is fel kell vállalniuk (pl. készség-, és kompetenciafejlesztés), amelyet a közoktatási intézményrendszer nem képes ellátni. A roma közösségi színterekben rejlik nagy lehetőség, hogy egyénileg is tudnak és képesek bánni a színterekbe járó gyerekekkel és felnőttekkel. Ez a differenciált bánásmód megjelenik ugyanitt a társadalmi integrációs és felzárkózási feladatok szociális, egészségügyi, oktatási, nevelési és kulturális dimenzióiban is. Úgy gondoljuk, hogy ez is abba a komplex, integrációs célokat szolgáló szolgáltatáscsoportba tartozik, amelyet egyetlen más, csak a szakfeladatát végző intézmény, vagy szervezet sem tud ellátni ebben a formában. A színterek tevékenységük alapján a látogatók roma identitását erősítik. A kapuk azonban nyitva állnak a főként hátrányos helyzetű többség számára is. A roma és nem roma látogatók egyformán kapják meg a színterek által nyújtott szolgáltatásokat. Éppen ezért is gondoljuk azt, hogy a roma közösségi házak nem tekinthetőek szegregáló intézményeknek.

A színterek a helyi gazdaság-, közösség-, és társadalomfejlesztési folyamatokba is bekapcsolódnak. Ezekben az esetekben a gazdaság-, és közösségfejlesztés összefonódik a pedagógiai, oktatási, nevelési tevékenységgel. A gyerekek és velük együtt a szülők is mezőgazdasági alapismeretekre tesznek szert, amelyek később már a megélhetést is segíthetik. *Az 5.1. alhipotézisünk igazolódott.* Az oktatási és nevelési tevékenység a roma közösségi terek meghatározó feladatává vált.

6. Hipotézis: Feltételezzük, hogy a fenntartók szűkös anyagi forrásai, a központi normatíva hiánya miatt, a színterek léte elsősorban a rendelkezésre álló pályázati lehetőségektől függ. Mivel nem áll rendelkezésre olyan központi és helyi finanszírozás, amely biztosítaná a közösségi színterek folyamatos működését, azok léte esetleges, nem kiszámítható. A szakmai tevékenységet így nagyban befolyásolja a biztos, kiszámítható jövőkép hiánya.

A roma közösségi házakban a vizsgált időszakban 50 darab beruházás valósult meg, közel 612.000.000 Ft értékben. A legtöbb beruházás roma közösségi színterek kialakítására, eszközbeszerzésre és felújításra irányult. A fenntartásra és működtetésre szóló források aránya csupán 4% volt. A legjelentősebb forrást az uniós alapú Társadalmi Megújulás Operatív Program (TÁMOP) különböző alprogramjai jelentették (38%). Az LHH projektek 14%-ot, a települési önkormányzatok támogatása 12%-ot, az önerő pedig 10%-ot jelentett. A vizsgálat során megállapítottuk, hogy a színterek nem rendelkeznek folyamatos, normatív támogatással sem országos, sem helyi szinten. A színterek sikerének másik fontos tényezője a megfelelő humán erőforrás bázis. A szakemberek alkalmazása esetében is – a normatív finanszírozás hiánya miatt – jellemző a bizonytalanság. A finanszírozás esetlegessége, véges időtartama miatt, a szakembereket csak határozott időre vehetik fel, így a humán erőforrás, ezzel együtt a szakmai munka hosszú távú tervezése nem lehetséges. Az adatok rámutattak arra, hogy a bizonytalan finanszírozás miatt a folyamatos munkaviszony lényegében elenyésző számban fordul elő a színterekben dolgozók között. Megállapítható, hogy szinte kizárólagosan határozott idejű foglalkoztatási formák fordulnak elő. Az interjúalanyok véleménye szerint is, a finanszírozás szűkösége és ciklikussága alapvetően akadályozza a hosszú távú szakmai tervezési folyamatokat. Amennyiben a pályázati és egyéb források elapadnak, akkor először a működés időtartama csökken, így a szolgáltatások mennyisége és minősége szenved csorbát. Legrosszabb esetben a közösségi színtér bezárja a kapuit. Így sokéves, akár évtizedes munka megy tönkre, leállnak a fejlesztési folyamatok, megszűnik a tevékenység. Értelmetlenné válnak azok a sokmilliósi beruházások is, amelyeket a színterek infrastrukturális fejlesztésére költöttek. A tevékenység változásával kapcsolatban a roma integrációs és felzárkózási célok ugyan nem változtak, de bizonyos tevékenységek módosultak, megszűntek, vagy éppen kiegészültek. Ezek a változások mindig szorosan összefüggtek a rendelkezésre álló pénzügyi forrásokkal, a pályázati elvárásoknak való megfelelés kényszerével és a helyi szükségletek figyelembe vételével. Egyes megkérdezettek jelezték, hogy a kezdeti időszakban, főként a kötelező indikátorszámok teljesítése miatt, inkább az oktatás állt a színterek tevékenységének középpontjában. Később jelent meg a kompetenciák fejlesztésére és a szabadidő tartalmas eltöltésére szolgáló programok sora. *Fentiek alapján a 6. hipotézisünk igazolódott.*

7. Hipotézis: Feltesszük azt is, hogy komoly problémát jelent azoknak a szakembereknek a hiánya, akik képesek a roma közösségi házak vezetésére, fenntartására, vagy pályázatírásra, az uniós projektek lebonyolítására.

Az empirikus kutatásunk alapján a teljes munkaidőben dolgozók 78%-a érettségivel és felsőfokú végzettséggel rendelkezik, ebből a diplomások számaránya 51%. A részmunkaidőben dolgozók (88 fő) között is magas a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma (81%). A felsőfokú végzettséggel rendelkezők magas aránya elsősorban az ellátandó szakfeladatokkal van összefüggésben. A jogász, pszichológus, családgyógyász, fejlesztő pedagógus, logopédusi feladatok ellátására szükségszerűen, a törvényi kötelezéseknek és a pályázati elvárásoknak megfelelően, felsőfokú végzettségű szakemberek beállítására van szükség. További magyarázat a felsőfokú végzettséggel rendelkezők magas arányára, hogy a színterek szervezete, finanszírozásának módja, pénzügyi technikája és tevékenysége igyekszik megfelelni az európai uniós pályázatok szigorú szakmai, költségvetési és adminisztratív elvárásainak. Ez önmagában is magas fokú szervezettséget, pénzügyi, számviteli fegyelmet és szakmai tudást igényel a színterek vezetőitől és kollégáitól. További magyarázó ok, hogy a diplomás túlképzésből adódó, úgynevezett értelmiségi munkanélküliség miatt, a felsőfokú végzettségűek sok esetben minden kínálkozó munkalehetőséget is megragadnak. A vizsgálat alapján a roma közösségi házak rendelkeznek

azzal a felkészült, megfelelő iskolai végzettséggel rendelkező szakembergárdával, amely képes a szinterek fenntartására, működtetésére és pénzügyi menedzselésére. *Fentiek alapján a 7. hipotézisünk nem állta meg a helyét.*

Az eredményeink bemutatása, hipotéziseink verifikálása után disszertációnk új tudományos eredményeit, társadalmi és gyakorlati hasznosulását, a dolgozatunkból adódó jövőre irányuló elképzeléseket mutatjuk be.

Az új tudományos eredmények vonatkozásában olyan átfogó munkát terveztünk, amelyet más szakirodalom, tanulmány korábban ebben az összefüggésben nem részletezett. A művelődés-, a nevelés- és a kisebbségtudomány megállapításai, összefüggései ebben a vonatkozásban még nem kerültek feldolgozásra.

A közművelődés rendszerváltást követő időszakáról, a szervezet, a tevékenység és a finanszírozás vonatkozásában ilyen összegzés korábban még nem készült, az összefüggések magyarázatára, feltárására ebben a történeti síkban korábban nem került sor. Úgy gondoljuk, hogy a korábbi, közművelődéssel kapcsolatos adatok és vizsgálati megállapítások másodelemzésével, új összesítő táblázatok elkészítésével és az abban rejlő szakmai összefüggések és tendenciák feltárásával a közművelődés tudományos ismeretanyagát bővíteni tudtuk.

Disszertációnkban olyan, más tudományágakból származó elméleti kereteket állítottunk fel, amelyek korábban nem hasznosultak, és vélhetően új, tudományosan is feldolgozható eredményeket hoznak a közművelődés, illetve a roma közösségi szinterek számára. Úgy gondoljuk, hogy a tőkeelméletek, a társadalmi és kulturális tőke közművelődési és kisebbségi szempontú feldolgozását korábban más tanulmány nem végezte el. Mind az elméleti, mind az empirikus részekben is bizonyítottuk, hogy a társadalmi tőke a közművelődési intézmények és közösségi szinterek, valamint a roma közösségi házak lényegi sajátossága. Úgy gondoljuk bizonyítani tudtuk, hogy a roma közösségi szinterek fontos és kihagyhatatlan elemei a társadalmi integrációnak, a felzárkózás folyamatának, a szegénység elleni küzdelemnek.

A roma közösségi házak feltárásával bemutattuk és elemeztük az abban folyó oktatási-nevelési tevékenységet, amivel a pedagógia tudományos ismerettárát bővítettük. Úgy gondoljuk, hogy elméleti elemzéseinkkel és empirikus vizsgálatunkkal kiszélesítettük a kisebbségi közösségekkel kapcsolatos tudományos vizsgálatok körét és új kutatási dimenziókat nyitottunk meg.

Úgy véljük, hogy a közösségtanulmányok alfejezetben vázolt és elemzett módszertani alapok és orientációk hasznosulnak majd a jövőben a közművelődés tudományos alapú kutatásai és vizsgálati terén. A közművelődés egyik fő célja, ma már kiemelten is, a lokális közösségek fejlesztése és megerősítése. Ennek a tevékenységnek a kiindulási pontja pedig a közösségek tudományos szempontú vizsgálata kell, hogy legyen. Ehhez fontos a korábbi, közösségekkel kapcsolatos elméleti és gyakorlati ismeretek áttekintése, kritikai elemzése, mai korra való adaptálása. Jelenti ez a meglévő módszertani bázis továbbfejlesztését, új módszerek kimunkálását is, amelyhez az első lépést – reményeink szerint – disszertációnk vonatkozó alfejezetében megtettük.

Úgy gondoljuk, hogy a társadalmi és kulturális tőkével kapcsolatos megállapításaink mind a közművelődési tevékenység, mind a roma közösségi házak munkájának fontosságát igazolják. Növelik szakmai, társadalmi és politikai elismertségüket, presztízsüket, és reményeink szerint további források megszerzését is segítik majd. Azt is gondoljuk, hogy a társadalmi és kulturális tőkével kapcsolatos vizsgálatunk, az azokban megfogalmazott megállapítások és eredmények további kutatások és tanulmányok alapjává válhatnak majd. Kedvező feltételek esetén, a roma közösségi házakban és a

közművelődési intézményekben megjelenő társadalmi és/vagy kulturális tökére irányuló vizsgálatok országos vizsgálatá is szélesíthetők.

A roma közösségi házak vizsgálata alapján további lehetőség mutatkozik a pedagógiai tevékenység és az ott használt nevelési és oktatási módszerek elmélyültebb elemzésére is. Újabb kutatási célként jelentkezhethet, hogy a szinterekben milyen elméleti és módszertani alapok mentén valósítják meg a társadalmi integrációval és felzárkózással kapcsolatos pedagógiai tevékenységet, munkájuk során milyen tapasztalatokra és általánosítható következtetésekre tettek szert. Vizsgálati szempont lehet az is, hogy egyrészt a differenciált, másrészt pedig a multikulturális nevelés milyen eszköztárával rendelkeznek a közösségi szinterek munkatársai.

A kutatás tapasztalatai alapján az alábbi gyakorlati javaslatokat tudjuk megfogalmazni.

A jövőre irányuló kutatások szempontjából szükséges lenne, hogy a közművelődési statisztika kisebbségekre vonatkozó adatsorai egészüljenek ki a kisebbségi közművelődési tevékenységre vonatkozó adatsorokkal is. Mindezek alapján lehetővé válna, hogy létrehozzuk a kisebbségi közművelődéssel foglalkozó szervezetek adat- és információs bázisát, amely további kutatások alapjául szolgálhat majd.

A roma közösségi házak létét és működését alapvetően a finanszírozás esetlegessége és ciklikussága veszélyezteti. Éppen ezért rendkívül fontos, hogy hasonlóan a közművelődési és közgyűjteményi normatívához, a szinterek – bizonyos szervezeti, tevékenységbeli és infrastrukturális feltételek és garanciák megléte esetén – normatív állami finanszírozásban részesülhessenek. Ennek a kritériumrendszernek a kidolgozásához olyan szakmai bizottságra lenne szükség, amelynek tagjai többek között a roma közösségi házak tapasztalt és felkészült vezetői, tagjai lehetnének.

A szakmai munka elmélyítésére, a tapasztalatok és információk megosztására, az érdekérvényesítés fokozására javasolt a roma közösségi házakat, nem csak a tanodákat, hálózatba tömöríteni. A rendelkezésre álló humán erőforrás szakmai tudásának elmélyítésében sokat segítenének a részükre szervezett speciális tanfolyamok, képzések, konferenciák.

Javasolt, hogy roma kultúraközvetítő és roma közösségi ház vezetői képzés indulhasson a felsőoktatásban.

A mai napig nem működik a roma kisebbség vonatkozásában olyan országos hatáskörű kulturális és oktatási szakmai-módszertani központ, amely ezen a területen segíthetné a közművelődési intézmények és roma közösségi szinterek munkáját. Ennek létrehozása fontos lenne a hálózatosodás, a szakmai munka elmélyítése és az érdekérvényesítés fokozása érdekében is.

Javasolt a társadalmi integráció kérdéskörét, fogalmi megközelítéseit, elméleti és gyakorlati vonatkozásait feltáró szöveggyűjtemény szerkesztése és megjelentetése. A munka hasznos tananyag lehetne a felsőoktatásban, és segítene a roma kisebbségekkel kapcsolatos kormányzati programok tervezési folyamataiban is.

Javasoljuk azt is, hogy a Nemzeti Művelődési Intézet emelje be feladatkörébe a kisebbségi közművelődéssel foglalkozó szervezetek és a roma közösségi házak szakmai-módszertani segítségét.

A szakmai munka ergonomikus és szinergiában való ellátása érdekében folyamatos együttműködésre, egyeztetésekre és közös programok kialakítására lenne szükség a közművelődési, a közoktatási és a kisebbségi terület képviselői és szervezetei között.

A disszertáció gyakorlati hasznosulását segítheti elő mindezek alapján olyan ajánlás elkészítése, amelyek a szakminisztériumok és szakmai háttérszervezetek részére készül. Ennek célja a közösségi szintekkel kapcsolatos döntések előkészítésének megalapozása és ezen döntések végrehajtásának segítése.

4. Felhasznált irodalom

- BABBIE, EARL (2003): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi.
- BANKS, J. A. – BANKS, C. A. M. (2011): *Handbook of research on multicultural education*. San Francisco, Jossey – Bass. 11. p.
- JAMES A. BANKS: Multiculturalism's Five Dimensions – Michelle Tuckers' interview for the NEA Todays online readers. o.n.
<https://www.learner.org/workshops/socialstudies/pdf/session3/3.Multiculturalism.pdf>. 2016. 10. 10. 11. h. 07. s.
- BÁRDOSI MÓNICA – LAKATOS GYULÁNÉ – VARGA ALAJOSNÉ (2004): *A kultúra helyzete Magyarországon. [Találkozások a kultúrával 4.]* Budapest, Magyar Művelődési Intézet. 120. p.
- Bayer József (2000): *Globális média, globális kultúra*. 3-9. p.
www.valtozovilag.hu/t365/tux0627.htm. 2009. 08. 11. 15. h. 13. s.
- Becker, Gary: Preferenciák és értékek (1998). In LENGYEL GYÖRGY – SZÁNTÓ ZOLTÁN (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula, 101-129. p.
- Becker, Gary (1997): Az emberi viselkedés ökonómiai megközelítése. In LENGYEL GYÖRGY–SZÁNTÓ ZOLTÁN (szerk.): *Gazdasági rendszerek és intézmények szociológiája*. Budapest, Aula, 13-31. p.
- Benedek Mariann (2009): Kulturális kitekintő – A kultúra finanszírozásának nemzetközi tapasztalatai. In ANTALÓCZY TÍMEA – FÜSTÖS LÁSZLÓ – HANKISS Elemér (szerk.): *[Vész]jelzések a kultúráról*. Budapest, MTA PTL. 115-151. p.
- Bourdieu, Pierre (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In LENGYEL GYÖRGY–SZÁNTÓ ZOLTÁN (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula, 155-177. p.
- COLEMAN, JAMES, S. (1990): *Foundation of Social Theory*. Cambridge, Harvard University Press.
<https://sisphd.wikispaces.com/file/view/Coleman-Foundations+of+Social+Theory-ch+12.PDF>. 2016. 09. 29. 09. h. 33. s. o.n.
- Coleman, James, S. (2001): Társadalmi tőke. In LENGYEL GYÖRGY–SZÁNTÓ ZOLTÁN (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest, Aula, 99-129. p.
- Coleman, James, S. (1998): Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In LENGYEL GYÖRGY–SZÁNTÓ ZOLTÁN (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula, 11-45. p.
- CSERMELY PÉTER (2005): *Hálózatok sejtjeinkben és mindenütt*.
www.origo.hu/attached/20050912csermely.rtf. 2008.12. 21.16. h. 35. s. o.n.
- FALUS IVÁN (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Budapest, 2004, Műszaki Kiadó.
- FALUS IVÁN – OLLÉ JÁNOS (2008): *Az empirikus kutatások gyakorlata. Adatfeldolgozás és statisztikai elemzés*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Flap, H. D. – De Graaf, N. D. (1998): Társadalmi tőke és megszerzett foglalkozási státus. In

- LENGYEL GYÖRGY– SZÁNTÓ ZOLTÁN (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula. 129-155. p.
- FUKUYAMA, FRANCIS (1997): *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Budapest, Európa. 23. p.
 - FUKUYAMA, FRANCIS (1999): *Social Capital and Civil Society*. www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm. 2010. 05. 23. 16. h. 24 s. o.n.
 - FUKUYAMA, FRANCIS (2000): *A nagy szétbomlás*. Budapest, Európa. 32-44. p.
 - Gelencsér Katalin (2010): A köz művelődése. In TÖRÖK JÓZSEF (szerk.): *Közművelődési Nyári Egyetem (1999-2008)*. Szeged, Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete. 563-577. p.
 - HIDY PÉTER (1997): *A magyar társadalom kulturális állapota*. Budapest. MTA Szociológiai Intézete. 137-157. p.
 - HUNYADI ZSUZSA (2005): *Kulturálódási és szabadidő eltöltési szokások, életmód csoportok. [Találkozások a kultúrával 7.]* Budapest, Magyar Művelődési Intézet – MTA Szociológiai Kutató Intézet. 67. p.
 - Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2009): A kultúra változása – Változások kultúrája. In ANTALÓCZY TÍMEA– FÜSTÖS LÁSZLÓ – HANKISS ELEMÉR (szerk.): *[Vész]jelzések a kultúráról*. Budapest, MTA PTI. 35-42. p.
 - KONCZ GÁBOR (2005): Mecenatúra, közvetett-, láthatatlan- és rejtett finanszírozás a kultúrában. *Szín*, 11/6. szám, 38-48. p.
 - KOZMA TAMÁS – SIKE EMESE (2004): *Pedagógiai informatika. A neveléstudomány szakirodalmi alapjai*. Debrecen, DE Kossuth Egyetemi Kiadója.
 - Lin, Nan (1997): Társadalmi erőforrások és társadalmi mobilitás – a státuselérés strukturális elmélete. In ANGELUSZ RÓBERT (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum. 383-418. p.
 - LUKÁCS GYÖRGY (2001): *Roma közösségi házak Magyarországon. Kutatási beszámoló*. Budapest, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal. 63. p.
 - NEMZETI MŰVELŐDÉSI INTÉZET ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS ÉS FELSŐOKTATÁSI SZAKMAI KÖZPONT (2015): *EFOP Háttér tanulmány*. Kézirat, Budapest, Nemzeti Művelődési Intézet. 49-55. p.
 - NEMZETI MŰVELŐDÉSI INTÉZET ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS ÉS FELSŐOKTATÁSI SZAKMAI KÖZPONT (2016): *Közművelődési statisztika*. Kézirat, Budapest, Nemzeti Művelődési Intézet. 11-13. p.
 - ORBÁN ANNAMÁRIA– SZÁNTÓ ZOLTÁN (2005): Társadalmi tőke. *Erdélyi társadalom*. 3. évfolyam. 2. szám. 6-7. p.
 - PUTNAM, ROBERT, D. (2000): *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York, Simon and Schuster. o. n.
 - SÁRI MIHÁLY (2007): *A kultúra intézményrendszereinek történeti-funkcionális változásai*. Pécs, PTE FEEK. 127-128. p.
 - TALATA-DUDÁS KATALIN (2009): A közművelődés helyzetének alakulása a 2005-2008-as közművelődési statisztika tükrében. *Szín*, 14/5. szám, 4-43. p.
 - TALATA-DUDÁS KATALIN (2011): A közművelődés helyzete a 2006-2010-es közművelődési statisztika alapján. *Szín*, 16/5. szám, 4-12. p.
 - Torgyik Judit (2009): Jó gyakorlatok a multikulturális nevelés köréből. In: KÁLLAI ERNŐ – KOVÁCS LÁSZLÓ (szerk.): *Megismerés és elfogadás – Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskoláiban*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 31-42. p.

- WEBER MAX (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 66-68. p.

Jogszabályok:

- 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről.

5. Az értekezés témaköréhez kapcsolódó publikációk

- Kulturális jog – kulturális feladatellátás – kulturális alapellátás. Megjegyzések a kulturális alapellátás fogalom- és rendszerbeli megközelítéseiről. *Kulturális Szemle*. Online Tudományos Folyóirat. 2015. évi 1. sz. 32-42. p.
http://kultszemle.nmi.hu/storage/upload/Kulturalis%20Szemle%203/KulturalisSzemle2015_1.pdf. 2016. 02. 21. 15. h. 09. s.
- A kulturális jog kialakulása és változásai, a kultúrpolitika fogalmi megközelítései. In Fekete Ilona – Herpainé Lakó Judit (szerk.): *Tanulmányok a kultúra és felnőttképzés köréből*. Líceum Kiadó. Eger. 2014. 69-81 p.
- Közösségi művelődés és a tőkeelméletek. *Kulturális Szemle*. Online Tudományos Folyóirat. 2014. évi 1. sz. 33-41. p.
http://kultszemle.nmi.hu/storage/upload/Kulturalis_szemle2014_1.pdf 2014. 02. 14. 15. h. 48. s.
- Roma közösségi házak vizsgálata Magyarországon. Egy kutatási tervről és annak előzményeiről vázlatosan. *Társadalmi együttélés*. Online Tudományos Folyóirat. 2013. 4. sz.
<http://www.tarsadalmiegyuttelese.hu>.
- Ponyi, László – Fekete, Ilona Dóra (2013): *Social Cultural Activities and Capital Theories*. In Karlovitz, János Tibor (ed.): *Questions and Perspectives in Education*. Komarno, Slovakia, International Research Institute. 193-198. p.
- A kulturális jog változásai a rendszerváltást követően, a kulturális tevékenység alkotmányos alapjai. In Erdei Gábor (szerk.): *Andragógia és közművelődés. Régi és új kihívások előtt a közművelődés az új évtizedben*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2011. 509-516. p.
- Bevezetés a tőkeelméletek és a közművelődés kapcsolatának kutatásához. *Mérték*, 2012. tavasz.
- *Community Culture and Adult Learning*. In: Zoltán Árpási et al.: *Practice and Theory in Systems of Education*. Pedagogical Journal of Association of Educational Sciences. Volume 5. Number 2. 2010. 193-198 p.
- A kultúra globális kihívásai. In Kozma Tamás – Ceglédi Tímea (szerk.): *Régió és Oktatás: A Partium esete c. tanulmánykötet*. Cherd Hungary, Debrecen, 2010. 130-136 p.
- Nonformális és informális tanulás a közművelődésben. In Forray R. Katalin – Juhász Erika (szerk.): *Nonformális – informális – autonóm tanulás*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2009. 326-330 p.
- A közigazgatás kulturális szolgáltató tevékenységének társadalmi-történeti alapjai – a szervezeti változások trendjei. *Szín*, 2005. december. 35-38. p.

6. Konferencia előadások

- 2017. május 25-26. Innováció, kutatás, pedagógusok. HuCER 2017. Budapest. ELTE. Előadás címe: Roma közösségi házak vizsgálata Magyarországon.
- 2016. június 16-17. A népműveléstől a közösségi művelődésig. 60 éves jubileumi konferencia Durkó Mátyás emlékére. Debrecen. Debreceni Egyetem. Előadás címe: Kapunyitogató Programok Magyarországon 2013-2015.
- 2016. május 25. Új kihívások a felnőttkori múzeumhasználatban V. Országos Múzeumandragógiai Konferencia. Eger, Eszterházy Károly Főiskola. Szekcióvezetés a „Múzeumandragógia és a kultúrák közti párbeszéd aktualitásai” szekcióban.
- 2013. november 27-28. Képzők képzése Konferenciája Hazai és Nemzetközi Jogyakorlatok. Kisebbségi közösségek értékteremtő tevékenysége a múltban és jelenben. Eger, Eszterházy Károly Főiskola. Előadás címe: Roma közösségi házak Magyarországon.
2013. június 20-22. International Research Institute Educational Conference. Sturovo. IRI. Presentation Title: Social cultural activity and Capital Theories.
- 2012. szeptember 26. Jubileumi konferencia Szabó László Tamás 70. születésnapjára. Debrecen, DAB Székház. Poszter bemutató: Roma közösségi házak Magyarországon és hatásuk a társadalmi integrációra.
- 2012. május 10-11. Közoktatás – Felsőoktatás – Felnőttképzés – Közművelődés Tudományos Konferencia és Szakmai találkozó Karácsony Sándor és Durkó Mátyás emlékére. Debrecen, DAB székház. Előadás címe: Bevezetés a közművelődés és a tökeelméletek kapcsolatának vizsgálatához.
- 2011. október 18. Munkaerőpiac – kompetencia alapú képzés. Konferencia és Szakmai Nap. Eger, Tanárképző Főiskola. Előadás címe: A Heves Megyei Önkormányzat kulturális intézményeinek munkaerő-gazdálkodása.
- 2011. május 05. Andragógia és Közművelődés – Régi és új kihívások előtt a közművelődés. Konferencia. Debrecen, MTA DAB Székház. Szekcióvezetés az „Irányítások és együttműködések a közművelődésben” szekcióban. Előadás címe: A Heves Megyei Önkormányzat közművelődési feladatellátása.
- 2010. május 14. A harmadfokú képzés szerepe a regionális átalakulásban (TERD). Nemzetközi Zárókonferencia. Debrecen, DAB Székház. Poszter bemutató: A kultúra globális és európai kihívásai.
- 2010. december 08. 20 éves az önkormányzatiság – közelképben a közművelődés konferencia. Budapest, Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus. Előadás címe: Az önkormányzat és a közművelődési intézmény viszonya.
- 2010. június 24-25. Nemzetnevelés – Felnőttnevelés – Közművelődés Tudományos Konferencia és Szakmai találkozó. Debrecen, DAB székház. Előadás címe: Megújuló közművelődés – az Egri Kulturális és Művészeti Központ és projektjei.
- 2010. május 14. A harmadfokú képzés szerepe a regionális átalakulásban. (TERD zárókonferencia) Debrecen, Debreceni Egyetem. Előadás címe: A kultúra globális és európai kihívásai.
- 2010. január 15. Oktatás, nevelés, élethossziglani tanulás konferencia, Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola. Előadás címe: Tanulás és közművelődés.
- 2009. november 11. Egyéni utak – közös érdekek. Konferencia. Eger, Eszterházy Károly Főiskola. Előadás címe: Felnőttképzés a közművelődésben.

- 2009. március 20. Nonformális – Informális – Autonóm tanulás, OTKA zárókonferencia. Eger, Eszterházy Károly Főiskola. Előadás címe: Nonformális, informális tanulás a közművelődésben.